

A XVIII. század története.

(Hóman-Szekfü: Magyar történet. VI. kötet. Irta: *Szekfü Gyula*.)

Az új, hétkötetes *Magyar történet*, amelynek első három kötetét Hóman Bálint, második részét Szekfü Gyula írja, hosszú idő óta első kísérlet a magyar mult egységes, szintétikus képének megrajzolására. Monumentális méreteiben csak Szilágyi Sándor millenniumi Magyar történetével, belső egységét és szempontjainak ujságát tekintve csak Szalay László és Horváth Mihály szintétikus műveivel hasonlítható össze. A feldolgozásban érvényesített új elvek mellett természetesen — a legutolsó három évtized részletkutatásainak is nagy szerepük van abban, hogy ez a szintézis nemcsak formájában, de tartalmában is új. A jelentősége pedig bizonyára az lesz, hogy a nagy összefoglalás munkáját egy egész nemzedék számára elvégezte.

A hétkötetes mű eddig megjelent I—II. és IV—V. kötetei után most jelent meg a VI. kötet, *A tizennyolcadik század*. Bizonyára nem «nemzeti történetünk hőskölteményének» újabb éneke, mint Acsády Ignác nevezte a történet nagy fejezeteit, de nem is az elernyedés és hanyatlás rajza, mint a liberális történetírás ábrázolta. Ez ellen már Marczali Henrik is tiltakozott e «nemzetietlennek gúnyolt század» történetéről szólván.

Szekfü ezt a századot sem a «számbajövő adatok nagy halmazának» elbeszélésével rajzolja meg, hanem a közjogi, rendi felfogás és a humanisztikus tendenciájú fejedelmi abszolutizmus, a barokk műveltség és a felvilágosodás, végül a század végén felbukkanó nacionalizmus nagy szellemi áramlatainak sodrába helyezkedve, a koreszmék fejlődésirányító, dinamikus jellegét érezteti meg. Az egyéniségek szerepe kétségtelenül csekélyebb ez éppen nem Carlyle-i szemléletben, az igazán nagyok mégis éles, határozott, individuális vonásaikkal rajzolódnak ki: Rákóczi Ferenc, Mária Terézia, II. József. A történeti háttérre, a politikai, művelődési, gazdasági és nemzetiségi viszonyokra a megvilágítás eddig nem tapasztalt éles reflektorfénye irányul. S mindezt a kritika finom, hajlékony, villanó kardpengéhez hasonló éle, az előadás erőltetésnélküli, nyugodt ökonómiája, szuggesztív hangja, a stílus nemes óborokra emlékeztető kesernyés íze — a módszer újságain felül is — lebilincselően érdekessé, sajátosan egyénivé: olvasmányból élménnyé teszi.

Vizsgáljuk meg, lehetőleg a mű vonalaival és színeivel ábrázolva, milyennek látja a szellemtörténész a XVIII. század magyar életét.

Az első fejezet a török kiűzése utáni történeti problémát exponálja: a feladat a felszabadított területeknek a középeurópai műveltségbe való visszacsatolása. Nélkülözhetetlen eszköze: erős, központi hivatalszervezet, *bürokrácia*. Az elaggott magyar rendiség ilyennel nem rendelkezik s már megteremteni sem képes. Esterházy Pál palatinus terve: megvalósíthatatlan jószándék. Tüzes Gábor (Fratre Angeli Gabriele da Nizza) memoranduma megmutatja a rendi állam három veszélyfrontját: Bécs, a jobbágyság és a nemzetiségek felé. Az első Kollonics Einrichtungswerkje és a neoacquiستا-ügy,

a második a kíméletlen adószedés és a hegyaljai zendülés, a harmadik a rác telepítés és nemzeti milícia szervezése által mindjárt súlyossá is válik. A magyarság vezetői politikailag tehetetlenek, Bécs — mint a rác telepítés mutatja — rövidlátó: «Egyazon nép tömegei a határon innen és túl a csatlakozás és ekkor a hegemonia vagy az elszakadás veszélyét rejti». Ebben a helyzetben különös fontosságot nyer a népi egységet, legalább a kor felfogása szerint, keresztvező vallási különbség. Ez a történeti jelentősége az *unionisztikus mozgalomnak*, amelyet a jezsuiták a rutének között teljes sikerrel, az oláhok között változó szerencsével, a rácok között azonban sikertelenül terjesztenek, mert az utóbbiaknál ellenkező, az ortodoxia egységét munkáló mozgalomba ütköznek. Erdélyben a mult nagyságát és a jelen sívárságát összehasonlító, erősen szeparatiztikus új *transzszilbánizmus* keletkezik, amelynek történetfilozófiai alapjait Cserey Mihály és Bethlen Miklós vetik meg. Az új berendezést a nagyfokú vitalitást mutató, fiatal arisztokrácia és Bécs kezdi meg. A rendek ellenállása csak egy ponton szívós és következetes: *a nemesi adómentesség megvédésében*.

A második fejezet a Rákóczi-felkelésről szól. A felkelésnek *jobbágyvédelmi színezete* ad különös történeti jelentőséget: «A privilégizált nemzet előkelő tagja az adózó, robotoló szegény népben szövetségest lát a nemzeti és állami élet védelmére». Rákóczi egyéniségének jellemzéséből a fejedelem alakja csorbitatlan emberi nagyságában bontakozik ki. Vallásosság, lelki szemérmesség, nagy műveltség, teljes és abszolút önzetlenség a karakterisztikumai. A felkelés élén nagy egyéniségéhez méltó szerepet tölt be: «A felkelésnek nemcsak diplomáciai szálait tartja mindvégig a kezében, hanem belpolitikai és hadi kiépítését is... Ő tudta egyedül áttekinteni a magyar felkelés összes anyagi és szellemi birtokállományát». A rendi társadalom hibáinak felismerésében Széchenyi István előfutárja, a modern hadszervezésben Zrínyi Miklós utóda, de «neki már megadatott, hogy élő emberekkel kísérletezzék». Nem híve a fergegetes kurucportyáknak, a hadak «kontrahálását» sürgeti, hogy reguláris ezredeket vethessen harcba és döntő csatát nyerhessen. Megalkotja az önálló magyar hadsereget. Serege felszerelésére valóságos hadiipart teremt, ami a magyar munka és szervezőképesség csodája. Az az érzésünk a könyvnek ezeket a lapjait olvasva, hogyha igaz volna is, hogy a fiatal Szekfü Gyula egyszer megsértette a nemzeti karitást, ez a fejezet akkor is az ügyszó és a történetíróhoz méltó szatiszifakció volna, s annál értékebb, mert a kritika szabadságának megsértése nélkül, őszinte meggyőződésből fakad s teljes jogot ad a történetírónak a felkelés hibáinak előadására is. A felkelés ugyanis a brezáni kiáltványban kifejezett jobbágyvédelmi céljait a Recrudescuntban olyan *közjogi* követelésekkel egészíti ki, amelyek csak fegyveres győzelemmel realizálhatók. Erre pedig a bajor választó kikapcsolódása, a kuruc sereg fegyelmezetlensége, hivatott vezérek és modern taktika hiányában egyre kevesebb a remény. A mozgalom súlypontja ekkor a hadszíntérről a diplomáciai tárgyalások területére tolódik át. De itt sem kínálóznak reális eredmények. Közben a nyugati hadszíntéren felszabadult erőkkel a császári sereg folyton nagyobodik, a kedvező külpolitikai konstellációra váró kurucoké egyre fogy. A felkelés belső erőforrásai elapadnak. Pálffy János gróf és Károlyi Sándor Szatmáron már elvesztett ügyet likvidálnak.

A felkelés eredménye az, hogy a rendi és királyi hatalom dualizmusa nálunk megmarad, nem váltja fel nyugati mintára az uralkodó abszolút hatalma. A rendiség megmerevedik, a fejedelmi abszolutizmus előretörése megtorpan s további terjeszkedése csak azokon a területeken lehetséges, amelyeket a rendi-

ség önként enged át a humanizmus programját valló fejedelemeink. Ezzel aztán a rendi érdek és a közjó elválnak egymástól, az előbbit a nemesség, az utóbbit egyedül a király képviseli. Létrejön a *közjogi kompromisszum*: III. Károly megerősíti a rendi előjogokat és megígéri a közös védelmet, a rendek pedig elfogadják a nőági szukcessziót. A közös védelem instrumentuma, a hadsereg is közössé válik. A magyar nemesség fenntartja a véradó látszatát (nemesi felkelés) és az adómentesség valóságát. A kompromisszum által teremtett nyugalom lehetővé teszi a kormányzás szerveinek kiépítését: titkos konferencia, magyar és erdélyi kancellária, helytartótanács stb.

Az ország újjáépítésének igazi munkája csak most indulhat meg s a *barokk szellem jegyében* sikerrel is folyik. Az új, heroikus életideál hirdetői a jezsuiták. Eddig a török hódoltság akadályozta meg ennek az új európai áramlatnak a behatolását. A százados késéssel hozzánk érkező mozgalom speciális magyar jelenséggé válik: nem abszolutisztikus, hanem rendi szellemű. Hatására erős nemzeti és történeti öntudat fejlődik, igazi nemzeti optimizmus: extra Hungariam... Az új szellem az iskolák által elterjedve vallásos életre, világi kultúrára, nemzeti műveltségre nevel és első ízben alakít ki igazi nemzeti közszellemet. Püspöki és királyi városainkban, sőt a nagybirtokokon is lázas építőmunka indul. Legtöbb városunk ekkor alakítja ki sajátos, máig jellemző városképét. A társadalmi életben a barokk szellem növeli a hősi ideált megtestesítő főurak és az egyház tekintélyét, ezzel a nyugalmat és állandóságot, a társadalmi békét biztosítja. Búcsúk, kongregációk, ünnepélyek, jótékonykodás által a legalacsonyabb társadalmi osztályig elhatárolhat s — noha specifikusan magyar színezetű — latin nyelve által a nemzetiségek között is hódításra képes: beolvastó erejű. Történeti jelentősége az, hogy az elavult magyar rendiség életét ismét meghosszabbította.

Ez a fejezet a könyvnek kétségtelenül legeredetibb, legújyszerűbb része: a szellemtörténeti irány egyik fényes gyözeleme. Értelmet kölcsönzött olyan jelenségeknek, amelyek előtt még legutóbb is tájékozatlanul állt a tudomány, nem rendelkezvén a kulccsal, amellyel a titkok zárvai felnyithatók. Marczali például a *pragmatica sanctio* szövegezését bizantinusnak vélte, a barokk szellemet csak az építészetben ismeri fel, mégpedig ilyenformán: «A mai kor embere tán kifogást tesz művészi értéke (!) ellen, tán túlságosnak találja a cicomát és a külsőséget, tán a lényegnek elhanyagolásával vádolja...»

A kor szellemi arculatának határozott vonalú rajzába meggyőzően illeszkedik bele a *gazdasági és nemzetiségi viszonyok* újszerű állapotja is. A kiindulópont fájdalmasan rezignált felkiáltás: Kis országgá lettünk! Hunyadi Mátyás alatt Európa lakosainak 5%-a, a XVIII. század elején már csaknem egészen 1%-a magyar. Ezen csak a tervszerűen végrehajtott telepítés segíthetett s ez az egész századon át nagy lendülettel folyt is. A telepítések okait, módjait, a települők erkölcsi és faji jellemvonásait gondos, részletező fejtegetés ismerteti. A magyar jobbágytság célszerűbb elosztását a visszahódított részekben a benyomuló rácok s az őket protezsáló udvari politika teszi lehetetlenné addig, amíg volt letelepítésre alkalmas hullámozó jobbágyréteg. Később a jobbágy kötött helyzete és a földesúri érdek akadályozza a magyar jobbágytelepítést. Jönnek hát az idegenek: kedvező kondíciókkal becsalogatott németek, a törökök szerbiai és a fanarioták vajdasági kegyetlenkedései miatt menekülő rácok és oláhok. Az utóbbi két népet egészen alacsony kulturális színvonaláról a magyarság emeli fel. Erkölcsük lassan szelídülnek ugyan, de aspirációik annál inkább növekednek. A rácok már ekkor keresik az orosz kapcsolatot s az uniált oláhok

kialakítják a dákóromán ideológiát. Meglepően pontos képét kapjuk e fejezetben a földművelés elmaradt, faluközösségi, ugaroló s az állattenyésztés primitív, szilajpásztorkodó módjának. A mezőgazdasági üzemet csak a nagybirtokos képes javítani forduló rendszerrel, takarmánytermeléssel, istállózással, trágyázással, vermek helyett csűrök és granáriumok építésével. Ilyen nagybirtok azonban kevés van, a legtöbbet a silánymínőségű jobbágmunka teszi fejlődésre képtelenné. A végletes elnyomástól a jobbágyot adóalanyvolta óvja meg és az állami védelem, amely megóvását bonum publicumnak, közjónak tartja.

A XVIII. század közepének magyar történetére *Mária Terézia* nagy egyénisége nyomja rá a bélyegét. «Az egyetlen asszony, aki a magyarság történetére iránytadó, elhatározó befolyást gyakorolt.» Uralkodása elején a pozsonyi várbeli jelenet «a barokk-kor egész szellemét összesűrítve fejezte ki: heves érzések erős hullámszásából heroikus nemzeti, királyhű akarat született» és uralkodása végén már túlnyomóvá válik környezetében a felvilágosodás hatása. A királyné törekvéseinek rugója emberbaráti érzelem és a salus reipublicae. Intézkedése körébe vonja a népjóléti, nevelési, jobbágy- és vallásügyeket s mindegyik téren bámulatos tevékenységet fejt ki. Történetírásunkban először alkalmazott eszközökkel világítja meg Szekfü Mária Terézia gazdasági politikáját, amelynek következése az ország teljes gazdasági elszigetelése lett, oka pedig a rendeknek a nemesi adómentességhez való makacs ragaszkodása volt. Az ilyen széleskeretű összefoglalásban is termékenynek bizonyult eddig csak gazdaságtörténészek által alkalmazott fogalmaknak (pénzügyi és kereskedelmi vámok, fizetési és kereskedelmi mérleg) éles megkülönböztetése. A fejezet végső következtetése: a nemesi adómentesség miatt társadalmi, a királyné gazdasági politikája következtében gazdasági strukturánk különült el az örökös tartományokétól s fejlődött aztán más, kevésbé szerencsés módon.

A barokkrendi szellem felbontását és a XIX. század nacionalizmusának a kialakítását a *felvilágosodás* mozgalma végzi el. Ezzel a mozgalommal a könyv két fejezete foglalkozik. Pontos szellemtörténeti leírását és elemzését kapjuk egy történetileg kifejlődött eszme komplexum felbomlásának. A felvilágosodás kiindulópontja az ész tisztelete, a racionalizmus: elvetése minden észszerűtlennek, dogmának, tekintélynek és előítéletnek. A felvilágosodás erői nálunk Mária Terézia alatt évtizedekig lappangó életet élnek. II. József rendszere és a francia forradalom hozza fel ezeket a lappangó erőket a történeti élet felszínére. A mozgalom kezdeti, finom hajszálgököreit is a pompás szellem-történeti analízis deríti fel. Ezek: a német pietizmus hazai jelentkezése, Francke és Thomasius hatása, a piaristák Newton, Leibnitz és Christian Wolf tanait népszerűsítő törekvései, az újságok által terjesztett praktikus, utilitárius, dogmamentes gondolkodás, a francia felvilágosodásnak, Voltairenek, Rousseau-nak Bécs közvetítésével hozzánk került tanításai, amelyek eleinte csak főuraink körében terjednek. A gombamódra szaporodó szabadkőműves páholyok filantropikus és humanisztikus célkitűzéseikkel megnyerik a vezetőréteget, az új eszméket deista, sőt ateista irányban fejlesztik tovább és terjesztik széles körben. Ekkor már világos a mozgalom célja is: az egyházi barokk-kultúra lebontása, a műveltség laicizálása. A felvilágosodás nemzetközi színei közé végre Bessenyei György nyelvi programjával nemzeti szín vegyül. Az ily módon megrajzolt széles keretben válik érthetővé II. József egyénisége, racionalisztikus, mechanikai felfogása az államgépezetről. Rendszerének tragikuma, hogy azt idegen király nem kényszeríthette rá a nemzetre, történeti jelentősége pedig az, hogy egy más, nem rendi berendezkedést mutatott meg a magyarságnak.

II. József halála és a francia forradalom hatása új változást idéz fel. A francia forradalom ideái ezuttal időbeli késés nélkül, szinte azonnal jelentkeznek nálunk is. A vármegyei nemesség a felvilágosodás racionalizmusa helyett már rendi nacionalizmust hirdet, a magyar ruha, a magyar nyelv és főképp a magyar korona kerül a nemzeti felbuzdulás középpontjába. Verbóczit Rousseauval egyeztetik, új «társadalmi szerződést» akarnak kötni II. Lipóttal, magyar «harmadik renddé» szervezkednek. Az új, öntudatos, büszke *magyar nacionalizmus* Dugonics regényeiben jelenik meg a leghatásosabb módon. De a rendi feudálizmus elleni támadások is szaporodnak. A rendi kívánságok túlságait a taktikázó király az illír kongresszus, a polgárság és jobbágyság mozgalmainak támogatásával paralizálja, majd megköti az új kompromisszumot, amelynek alapelveit a X. és XII. t.-c. állapítja meg. Ezek szerint Magyarország regnum liberum, szabad ország, amely az örökös tartományok módjára nem, csak saját törvényei szerint kormányozható. A legislativa potestast, vagyis a törvényhozó hatalmat a király és a rendek együttesen gyakorolják. «Ezt az eredményt az öreg, görnyedthátú rendi szellem mellett az izmos, fiatal társ, a nemzeti szellem segítette kivívni... Már tapintható a nemzeti mag, amely a rendi burkot szét fogja feszíteni...» Az államvezetés új szisztémájának kidolgozását az országgyűlés nyolc bizottságra bizza s ezek el is készítik laborátumaikat, amelyek arra mutatnak, hogy e rendek tanultak a multból s most az állami élet egész területét igazgatásuk alá szeretnék vonni. Az abszolutizmus népjóléti programját is hajlandók átvenni, de csak rendi érdekeiknek sérelme nélkül. A munkálatok sorsát a párizsi véres események és a Martinovics-féle összeesküvés pecsételik meg, hosszú időre kompromittálván a felvilágosodás ideáit. Az abszolutizmus elveti humanisztikus programját és egyetlen gondja az, hogy hatalmát stabilizálja.

Az utolsó fejezet, Horvátország és Erdély története, függeléként kapcsolódik az előbbiekhöz. Megvilágítja azt a folyamatot, amelynek során a rendi jogaikat a magyar rendekkel együtt védelmező horvátok fokozatosan az elszakadás útjára lépnek, főképp nemzeti öntudatuk erősödése, a Spalatói Tamás krónikájára alapított közjogi felfogás, a pacta conventa, az ausztriai propaganda és a magyar országgyűlés vallásügyi és nyelvi törvényei miatt. Erdély történetében valóban érdekes jelenség, hogy a szász univerzitás megtartja, a székelység elveszti előjogait. Igen komollyá válik az oláh-kérdés, mert számuk rohamosan emelkedik a folytonos és tömeges bevándorlás következtében. Kulturális színvonaluk lassan emelkedik, nemzeti öntudatuk, Anonymusra hivatkozva, annál gyorsabban. Az erdélyi három nemzet mellé szeretnének negyedikül emelkedni. Követeléseikkel állandóan Bécsset járják, ahol bennük a magyar szupremácia megtörésére jó eszközt látnak.

Részletesen szólunk «A tizennyolcadik század» nyolc fejezetéről, hogy világos képet adjunk a mű koncepciójáról és tartalmáról. Tartózkodtunk a részletekbe elmerülő, szakszerű megvitatótól, egyrészt, mert ez szakfolyóiratunk feladata, másrészt, mert a határozott kritikai álláspont csak a teljes mű megjelenése után válik időszerűvé. Egy, ha úgy tetszik, szubjektív megjegyzést szeretnénk még tenni. A tudományos lepelbe burkolódzó demagógia leghangosabb vádja a hazafiatlanság szegyenbélyegét szerette volna új történetírásunk homlokára sütni. A még itt-ott felbukkanó gyanúsítás sokat veszített már erejéből és hiteléből, alaptalansága egyre szélesebb körben válik nyilvánvalóvá, mert egyre többen ismerik fel, hogy a történeti hősök vallásos kultusza, a nagy tettek és nagy szavak, a pátoz hazafisága helyett az értelem és érzület

nemes, mélygyökerű hazaszeretetére van szükségünk. S arra is egyre többen jönnek rá, hogy a romantikus multszemléletnél megragadóbb és felemelőbb a történeti igazság: eddig jutott el, itt vert gyökeret, itt nevelt virágot, itt érlelt gyümölcsöt utoljára minden európai szellemi mozgalom. Keresztény ételszentség, román templomhajó, gótikus toronycsipke, reneszánsz életvág, bibliás reformáció, barokk oltár, rokokó fríz, altwien porcellán, romantikus hősi ének, néphez lehajló testvériség, nemes nacionalizmus: a mi európai magyarságunk tiszta lélegzetvételei.

Ezt tanítja a magyar történet új szintézise.

Mérey Ferenc.

Kuncz Aladár: Felleg a város felett. (Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár.) Oltvár átlátszó neve alatt a háborúelőtti Kolozsvár adja a keretet. Kisvárosregény, de a nyomasztó hangulat nélkül, amely már általánossá vált a magyar regényírásban. Jókai Komárom, Mikszáth felvidéki városkái meghitt díszletekként fogták körül az embereiket; az alföld írói terpeszkedő, multtalan, élettelen városokra emlékeztek, ahonnan kiszabadulni vágytak s amelyet képzeletük szinte csak szimbolikusan látott, minden nagyvonalúságot, életet, kultúrát fenyegető lomha állatnak. A városkép minden helyi színét elvesztette a tolluk alatt. Az erdélyi író megint meghittebb viszonyban áll városával, hangulati fogódzót talál történeti emlékeiben, régi házsorainak jólismertségében; egyszerre gyöngéd és pontos. Kuncz Aladár is «érezte» lakóhelyét, könyvének legtöretlenebb hatását a háttér kelti. Magunk is egy-kettőre tájékozódunk és a régi ismerős biztonságával járkalunk Oltváron szerte-szét. Az emlékezés művészete, oly élesen idézni fel a látottat és tapasztaltat, hogy most is átsugározza a régi impressziókat, Kuncz Aladár erőssége.

Az emlékek ereje szerencsés írói adottság, a gomolygó hangulatok, utólagos reflexiók biztos megkötője. És szerencsés a másik tulajdonsága is: művészi ökonomiája. Mértéktartó — ritka jellemvonás íróink között. Társadalma, az arisztokrácia kínálkozott a torzításra; Kuncz Aladár megmaradt a különbségek tudomásulvételé-

nél, az érdekes profilok felvillantásánál. Hőse, a kívülről jött intellektuel a városka bizalmatlan világában, alkalmas lett volna legyűrt óriásnak; meghagyta emberi méretei között. Néhány erősebb hangsúly és a lemez nagyon ismerőssé, nagyon kopottá válna; így érdekes és rokonszenves. Kuncz Aladár városának zárt társadalma van, rétegekkel, egyéniségekkel, külön színű lelkekkel; nem csupa gonosztevő, tökfilkó vagy elrongyolt élet. Arisztokratái emberek, akiket helyzetük determinál, akiknek viselkedését ősi konvenciók szabják meg, lelkük bolondos ösztönök, örökölt fáradtság, értelmetlen góg, céltalan felbuzdulások keveréke. Letört értékek, de értékek és Szentgyörgyi Tamás, akit büszkeségük szívig sértett, nem tagadhatja meg tőlük csodálatát.

A jó indítás mégis csak torzóhoz vezet. (A regény egyébként első része egy tervezett, de örökre befejezetlen maradt trilógiának.) Különös, ha Szentgyörgyi Tamás tanártársait nézzük, akik pedig az író osztályához és közvetlen környezetéhez tartoztak, már szereposztást érzünk az emberábrázolás helyett. A radikális, a bigott, a csak-tanár, a széleslátókörű, humánus lélek egymásután hallatja hangját a kényszeredett kórusban, egy riadt kis fiú körül a «jó» és «rossz» nevelők bántóan elnagyolt vitáját vívja meg. A latin szavak igézetében élő öreg, vak Kápolnay az egyetlen köztük, akinek nemcsak az író, de az olvasó számára is van jelentősége.

Hol váltódott át a hang hamisra?